

Гордана ЈОВАНОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ И РЕСАВСКА ШКОЛА

Деспот Стефан, српски кнез (1389–1402) и деспот (1402–1427), спада у оне изузетне личности наше историјске прошлости које су по много чему изузетноме обележиле време у коме су живеле. Стални ратови и непрестана брига да сачува макар део некадашњег моћног српског царства обележили су читав његов живот. Несумњиво изузетно даровит државник и политичар, деспот Стефан је, уз све несреће и невоље које су задесиле њега, његову породицу, српски народ и српску државу, успео да очува Деспотовину. Као образован човек и даровит писац, чинио је све да сачува просветитељске, културне и књижевне традиције старе немањихке државе. Његов двор је стетиште образованих људи чији рад Деспот помаже. Једна од таквих личности на Деспотовом двору био је и Константин Костенечки, родом Бугарин, познат као Константин Филозоф.

Константин Филозоф дошао је у Србију између 1410. и 1413. године, о чему постоје посредни историјски докази. Деспот га је врло срдечно примио и као ученом и образованом човеку поверио му многе дипломатске мисије, али му је омогућио и да се бави књижевним и педагошким радом. На основу Константиновог ортографско-граматичког трактата *Сказаније о писменех* (Повест о словима) можемо поуздано закључити да је у Београду, а можда и у манастиру Ресави (Манасији), Деспотовој задужбини, постојала школа у којој се стицало више образовање и у којој је Константин био учитељ.

Сказаније о писменех представља први значајан покушај да се формулишу, среде и нормирају правописна правила српског језика, како би се „разобличило кварење” светих књига. Константин је, наиме, сматрао да српски писци и преводиоци тога доба недовољно познају грчки је-

зик (са кога су превођене литургијске књиге), да нису много вични ни српском правопису, па је стога дошло до кварења правописног система који су створила Солунска браћа Тирило и Методије. Све је то, према Константиновом мишљењу, водило у јерес, било је супротно „правом“, одн. православном учењу. Као узор Константин предлаже литургијске текстове настале у „трновским пределима“, у Бугарској. Тамо је патријарх Јефтимије наложио да се изврши коренита исправка богослужбених књига уз помоћ грчких предложака, јер је током вишевековног преписивања дошло до деформације првобитног словенског превода, који су сачинили Тирило и Методије и њихови најближи ученици.

Вероватно се већ од Солунске браће сматрало да словенска азбука има 38 слова, од којих су 24 узета од Грка, а 14 су словенска. Овога броја држи се и Константин. У свом делу он тачно наводи која су то словенска слова (нпр. **Б, Ж, Ш, Ц, Ч** итд.) и каже да „она са грчким немају ничега заједничког”.¹ Очигледно, пишући ово своје дело и као педагошки приручник за учитеље, он им саветује како да децу најлакше науче словима: „[...] напиши најпре 24 грчка слова по алфabetу, придодајући им S (дз, чија је бројна вредност б) ради бројева [...] а испод ових она [слова] која су изнађена према словенским језицима [...]”.² Азбуци од 38 слова Константин придодаје и два тзв. носна самогласника, који као такви већ нису постојали у српском језику (реализовали су се као *e* и као *y*). Константин је тога свестан и спомиње их као бугарска, али циљ му је био и да постигне традиционални број 38 и симболички 40.

Занимљиво је Константиново мишљење о настанку словенског књижевног језика (в. глава 4)³: „У почетку, наиме, они који су хтели да сачине [књиге] на словенском језику – очигледно је да то нису могли учинити на бугарском језику [...] Јер како се тананост јелинска или сиријска или јеврејска могла исказати тако дебелим [грубим] језиком? али исто тако ни српским високим и уским гласом.”⁴ И ево шта Константин закључује: „Просудивши о овоме, они дивни и добри људи изабраше најтананији и најлепши руски језик, којему је у припомоћ дошао и бугарски, и српски, и босански, и словенски, и део чешког, и хрватски језик, како би се уобличице свете књиге; и сачинише се тако.”⁵

Ипак се не може речи да Константин има недобронамеран однос према српскоме језику (зове га *српски* или *овај језик*). Напротив, њему једино

¹ Константин Филозоф, *Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, приредила проф. др Гордана Јовановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. једанаеста, СКЗ, Београд, 1989, 55.

² *Нав. дело*, 55–56.

³ *Нав. дело*, 53–54.

⁴ *Нав. дело*, 53.

⁵ *Нав. дело*, 53.

сметају небрига и алкавост у писању који су у уњему узели маха. А што се тиче српскога народа, о њему има веома лепо мишљење. „И овај народ видим као надарен и добар у свему, као и било који други што је, чак у људској мудрости и више, али о светим књигама старање није довољно.”⁶

Шта то смета Константину у српском језику и писмености? Навешћемо само два примера. Невероватно му смета што се не чува Ћ (јат) него се меша са е: „Без јединог овог слова све ће се изопачити, као што се искварише свете књиге зато што је испремештано ово Ћ. И ради чега га је требало изнаходити ако не би било одвојено од Е и ЈС и ако не би друге речи обзнањивало?”⁷ Ствар је у томе што је у Константиновом говору овај глас тежио ка боји вокала *a*, а на већем делу српског језичког простора већ је био завладао екавизам. Међутим, на северу Србије, где је Константин живео, *јат* још није било изједначено са *e*, него је то био глас између *e* и *u*, што је још више морало вређати Константиново језичко осећање. Константин тражи такође да се глас Ђ (јери) пише тамо где му је место, мада се оно у српском језику изједначило са *u*, па га сходно томе ни српски писари нису тачно писали тамо где га треба писати. И у овом случају Константин је изричит: „Зашто би било смишљено Ђ ако не би било одвојено од њ и Ѣ ако не би другу реч представљало?”⁸

Стална је Константинова брига да се тачно преносе грчки елементи, односно да се изворно пишу речи преузете из грчког језика, уз употребу грчких слова. Константин нормира, даље, грчке спиритусе (дасије и апострофе) и њихову употребу саображава грчкој (везани су за почетак речи кад она почиње самогласником). Кад је реч о акцентима, који се у српској писмености употребљавају у првој половини 19. века, Константин уводи три грчка акцента: оксија (акут), варија (гравис) и периспомена (циркумфлекс).

Све ово што је наведено, као и много шта друго што због ограничености простора није поменуто, сачињава суштину Константинове, речено условно, реформе српског правописа. По примени Константинових правила лако се препознају српски рукописи тога доба и сврставају се у српску књижевно-језичку баштину названу „ресавска школа”. Они су могли настати и у Београду, али свакако у највећем броју у Деспотовој задужбини, манастиру Ресави (Манасији), где је Деспот створио изузетно значајан и јак књижевни и преписивачки центар тадашње српске државе.

И, на крају – дајемо у преводу кратак одломак из 19. главе Сказанија, који веома лепо илуструје Константинов став о начину на који треба учити децу и шта је у том учењу најважније: „Заиста кажем да ако са неким

⁶ Нав. дело, 58.

⁷ Нав. дело, 55–59.

⁸ Нав. дело, 58.

проведем у разговору 30 и 40 дана, а не видим како пише, нећу знати каква је његова вештина [у томе]; кад видим само једно писмо његовом руком [написано], све ћу о њему сазнати [...] Кажи [детету] да ако жели да пише – нека пише тачно и лепо. А како му се напише, тако ће дете касније и писати. Ако се [у њему] укорени лоше, све ће друго бити лоше. Па какав онда темељ [учењу] можеш поставити? [...] Ако у књигама где погрешитиш, није толика штета колика је ако дете лоше пише [...] јер човек који поседује знање, многе књиге може исправити [...] И истину рекосмо – у учењу већа опасност прети деци од учитеља него од написаних књига.”